

Ivana Lončar*

Sveučilište u Zadru, Odjel za francuske i iberoromanske studije
Odsjek za iberoromanske studije
Hrvatska

Mario Županović**

Sveučilište u Zadru, Odjel za francuske i iberoromanske studije
Odsjek za iberoromanske studije
Hrvatska

**DESPEKTIVNI ETNONIMI ZA MIJEŠANO STANOVNIŠTVO U NEKADAŠNJIM
ŠPANJOLSKIM KOLONIJAMA:
ETNOLINGVISTIČKI PRIKAZ KASTA U POTKRALJEVSTVIMA NOVE
ŠPANJOLSKE I PERUA*****

Originalan naučni rad
UDC 811.134.2:39
325.14(=134.2)(8)

Uz analizu poznatijih, danas uglavnom neobilježenih etnonima (*mestik*, *mulat*, *zambo*, *kreolac*), autori donose etnolingvistički osvrt na nazivlje za miješano stanovništvo nekadašnjih španjolskih prekomorskih kolonija od kojih su samo neki, ne bez promjene značenja, očuvani u suvremenim varijetetima španjolskog jezika. U motivacijskim čimbenicima nazivlja za miješano stanovništvo potkraljevstava Nove Španjolske i Perua krije se složen kolonijalni diskurs, a etnolingvistička interpretacija etnonima uvelike tumači položaj što su ga u kolonijalnom društvu imale različite etničke zajednice, osobito miješano stanovništvo koje čine potomci Španjolaca, indijanskog i crnačkog stanovništva. Rad donosi interpretaciju etnonima sadržanih u slikarstvu s kastinskom tematikom i vizualnog prikaza različitih tipova miješanog stanovništva koji otkrivaju status što su ga pojedine kaste imale u kolonijalnom društvu.

Ključne riječi: etnonimi, miješano stanovništvo, miješanost, *pintura de castas*, španjolske prekomorske kolonije

1. Uvod

Temeljni je cilj ovog rada prikaz i interpretacija despektivnih etnonima za označavanje „miješanog“ stanovništva (kasta) u potkraljevstvima Nove Španjolske i Perua sadržanih u slikarstvu s kastinskom tematikom (španj. *pintura de castas*) te iščitavanje značenja i prikaza kolonijalnih identiteta miješanog stanovništva. Obrađuju se i analiziraju dosad slabo istražene činjenice navedenih *toposa* na ovim prostorima.

Rad je podijeljen u dva dijela. U prvome dijelu donosi se lingvistička analiza etnonima – internacionalizama – za „miješane“ rase (*mestik*, *mulat* i *zambo*), koji potječu iz španjolskog jezika, kao i despektivnih etnonima, koji danas nisu u uporabi, ali su, u deskriptivnom obliku, sastavni dio naziva slikâ specifičnog kolonijalnog slikarskog žanra. Budući da je leksik „miješanosti“ prisutan na nepreglednom

* Sveučilište u Zadru, Odjel za francuske i iberoromanske studije, Obala kralja Petra Krešimira IV, 2, 23000 Zadar, Hrvatska; e-mail: iloncar@unizd.hr.

** Sveučilište u Zadru, Odjel za francuske i iberoromanske studije, Obala kralja Petra Krešimira IV, 2, 23000 Zadar, Hrvatska; e-mail: mzupanovic@unizd.hr.

*** Rad je prethodno predstavljen na usmenom izlaganju na međunarodnom znanstvenom skupu *CILLEC – I Conferencia Internacional en Lingüística, Literatura y Estudios Culturales en Lenguas Modernas* na Sveučilištu UCAM u Murciji (Španjolska) 13. rujna 2013.

teritoriju južnoameričkog kontinenta, za korpus istraživanja odabran je manji uzorak: termini prisutni u nazivima slika koji, osim semantičkog ključa koji odgovara na pitanje o kojoj je rasi/kasti riječ, nudi i vizualni prikaz određenog tipa „miješanosti“. Reprezentativnost korpusa etnonima očituje se u katkada nevjerojatnim promjenama značenja, ameliorativnim ili pejorativnim, ali i u etimološkoj transparentnosti te motivacijskim tvorbenim čimbenicima (analogija sa životinjskim svijetom, bojom životinjske kože, perja ili krzna). Također, revitalizacijom značenja, u kolonijama oživljavaju etnonimi poznati iz doba Rekonkiste, kao i oni koje je na prvi pogled teško dovesti u vezu sa španjolskim prekomorskim osvajanjima (usp. *genízaro* 'janjičar'). Nakon kraćeg uvoda u slikarstvo kastinske tematike, osim lingvističke analize etnonima, donosi se i vizualni prikaz pojedinih kasta, odnosno, miješanih rasa. Sa stajališta vizualne antropologije, riječ je o sintetičkom prikazu novog čitanja ovoga žanra u postmodernističkom ključu. Rad donosi dosad nesumirane činjenice mogućih čitanja slikarstva s kastinskom tematikom i reprezentacije značenja kolonijalnog identiteta, kao i prikaz oblikovanja vizualnog kolonijalnog diskursa namijenjenog „eliti“. Iako postoje i opsežnije studije leksika „miješanosti“ (Alvar, 1987; Moreno Navarro, 1969), despektivni se etnonimi po prvi puta ovdje dovode u vezu s despektivnim slikovnim prikazom „mješanaca“.

1.1. Mestik, mulat i zambo

Generički nazivi za tri osnovne vrste miješanih rasa nastalih na temelju danas neprihvaćene ali opće poznate teorije o trima rasama koje se razlikuju prema boji kože i određenim fizičkim obilježjima („bijela“, „crna“ i „žuta“) leksikalizirani su internacionalizmima *mestik*, *mulat* i *zambo* koji potječu iz španjolskog jezika. Iako rasprostranjeni u velikom broju jezika, neobilježeni su i vrijednosno neutralni (s iznimkom engleskog jezika); međutim, na planu značenja kriju brojne kulturološke i antropološke zanimljivosti. Naime, na etimološkoj razini, riječ je mahom o pogrdnim nazivima u čijem je nastanku veliku ulogu odigrao negativan vrijednosni sud imenovatelja prema referentima na koje se *mestik*, *mulat* i *zambo* odnose.

Najstariji od njih, **mestik** (španj. *mestizo*), od lat. *mixticus*, odnosio se na križane životinje, hibride (npr. mula i mazga), a kao etnonim zabilježen je u doba Rekonkiste¹ te potom, nakon osvajanja Amerike, preslikan na potomke Španjolaca i indijanskog stanovništva. Garcilaso de la Vega, *El Inca*, sin španjolskog konkvistadora i inkaičke princeze, autor dragocjenih povijesnih izvora za poznavanje autohtonih američkih naroda i društava, ovako opisuje neke od etnonima koji su predmet ovoga rada:

¹ Jedan od najstarijih zapisa etnonima *mestizo* nalazimo u prvom dijelu *Opće povijesti* Alfonsa X. Mudrog, oko 1275. godine, gdje se odnosi na „mješance“ Arapa i hispanskih naroda. (RAE: CORDE).

„Guverner Hernando de Soto [...] pozvao je dva vojnika rodom s Kube, **mestika**, naime, tako ovdje u Zapadnim Indijama zovu nas sinove Španjolaca i Indijanki ili Indijanaca i Španjolki, a **mulatima** zovu, kao u Španjolskoj, sinove crnaca i Indijanki ili Indijanaca i crnkinja. [...] Isto tako zovu **cuarterón** ili **cuatrato** [‘četvrtkrvan’, op. prev.] onoga koji ima četvrtinu indijanske krvi, kao što je sin Španjolca i **mestikinje** ili **mestika** i Španjolke. Svi ti nazivi postoje u Indijama za one narode koji ondje nisu autohtoni².“ (CORDE: Garcilaso de la Vega, El Inca. *La Florida del Inca*. PERÚ. 1605.)

„Nas djecu Španjolca i Indijanke ili Indijanaca i Španjolke zovu **mesticima**, jer smo mješanci obiju nacija; to su uveli prvi Španjolci koji su dobili djecu u Indijama; budući da su nam to ime nadjenuli očevi, i zbog njegova značenja, ja se takvim zovem, na sav glas, i na svoju čast. Iako, u Indijama, ako kome ili za koga kažu „Vi ste **mestik**“ ili „on je **mestik**“, to čine iz prijezira.“ (CORDE: Garcilaso de la Vega, El Inca. *Comentarios Reales de los Incas*. PERÚ. 1605.)

Unatoč tomu što je etnonim zaživio u Hispanskoj Americi nedugo nakon osvajanja, rječnici Španjolske kraljevske akademije (DRAE) sve do 1803. *mestizo* će definirati kao križanu životinju.

Etnonim **mulat** (španj. *mulato*), izveden od španj. *mula* ‘hibrid magarca i kobile’ (< lat. *mulus*), nastao je po analogiji s križanom životinjom (CP 1980: IV, 18). Corominas i Pascual (Id.) bilježe da se u 17. st. termin koristio i za „mješance“ Francuza i Indijanki te odlučno odbacuju navodnu arapsku etimologiju *muwállad*, budući da se u arapskom španjolskom riječ drukčije izgovarala. Leksikografski izvori španjolskog jezika bilježe etnonim *mulat* u DRAE iz 1734. te izrijekom navode da je nastao po analogiji s mulom, citirajući prvi jednojezični rječnik španjolskoga jezika, *Tesoro de la lengua castellana o española* Sebastiána de Covarrubiasa (1611.). U suvremenom španjolskom jeziku etnonim je danas, dakako, neobilježen, a proširenjem značenja koristi se za tamnu put ili kosu te kao distinktivna boja.

Najveću pozornost izaziva etnonim **zambo** (španj. *zambo* ‘koji ima „ikserice“, noge koje se spajaju u koljenima i podsjećaju na slovo x’ (DRAE 22. izd.)), nejasne etimologije, za koju Corominas pretpostavlja da dolazi od vulg. lat. *strambus* ‘razrok; nepravilnog oblika’ (< lat. *strabus* < gr. στραβός, < στρέφειν, ‘iskriviti’ (DRAE 22. izd., CP 1980: VI, 59). U tom ga značenju koriste i autori Zlatnog vijeka španjolske književnosti. Međutim, teško je ne osvrnuti se na najstariji leksikografski zapis iz 1739., u kojem se, prije pridjeva koji se odnosi na tjelesni nedostatak (sukladno prednosti što je u rječnicima imenice imaju pred pridjevima), definira i sljedeća imenica:

„ZAMBO, m. Šumska i izobličena životinja koja živi u nekim predjelima Amerike. Visoka je kao pas ptičar. Glava i lice su joj kao u krotkog konja: koža joj je raznobojna, a šapa poprilično jaka. Toliko je strašna da na prvi pogled prestravi onoga tko je ne poznaje. Jedna je od tih životinja dugo godina čuvana [...] u Cádiz u zatočeništvu, zbog svoje neukrotive požude i krvoločnosti. *Animal valde ferox sic dictum*.“ (DRAE 1739)

² Sve citate na španjolskom jeziku donosimo u prijevodu autorice. Podebljani nazivi nisu dio izvornika.

U kasnijem izdanju, iz 1817., zoonim *zambo* preciznije je definiran kao vrsta majmuna (lat. *Simia sphinx*). Kao etnonim javlja se u dva oblika: *zambo* ('Koristi se u Indijama za sinove crnaca i Indijanki, ili obratno. *Ex patre ethiope et indica matre natus.*') i *zambaigo* ('U Indijama sin ili kći Indijanaca i crnkinje, ili obratno. *Ex patre indico aethiopissaque matre natus.*')³ (DRAE 1817). Iako je termin *zambo* vrijednosno neutralan, u suvremenim varijetetima španjolskog jezika (kako u europskom tako i u hispanoameričkim) vrlo je rijedak u svakodnevnom govoru. Zanimljivo je, međutim, da se u leksikografskoj definiciji zoonima *zambo* (vrsta majmuna) do danas eksplicitno navodi analogija s miješanim stanovništvom („Američki majmun 60 cm dužine [...]. Krzno mu je tamnožućkaste boje, poput kose mješanaca zamba [...]” (DRAE 22. izd.)).

1.2. Kreolac i cholo

Garcilaso de la Vega el Inca u gore navedenim djelima tumači i etnonime *Kreolac* (španj. *criollo*) i *cholo*, nastale netom nakon otkrića, koji se također odnose na miješano stanovništvo.

„Crnci zovu **kreolcima** sinove Španjolaca i Španjolki, i sinove crnaca i crnkinja koji su rođeni u Indijama, kako bi dali do znanja da su to oni koji su rođeni tamo a ne ovi koji dolaze iz Španjolske. Tu riječ **kreolac** uveli su Španjolci u svoj jezik, gdje znači isto što i crnci.” (CORDE: Garcilaso de la Vega, El Inca. *La Florida del Inca*. PERÚ. 1605.)

„Španjolca ili Španjolku koja dolazi dolaze odavde zovu Španjolak ili Kastiljac, jer ondje oba naziva znače isto [...]. Djecu Španjolaca i Španjolki koja su rođena ondje zovu **Kreolac** ili **Kreolka**, da bi naglasili da su rođeni u Indijama. Taj su naziv skovali crnci [...], među njima označava crnca koji je rođen u Indijama, da bi ih razlikovali one koji dolaze odavde, rođene u Gvineji, od onih koji su rođeni ondje, jer se smatraju vrjednijim i časnijim jer su rođeni u domovini, od njihove djece koja su rođena u tuđini, a roditelji se uvrijede ako ih nazovu **Kreolcima**. Tako su i Španjolci, po sličnosti, uveli taj naziv u svoj jezik kako bi imenovali one koji su rođeni ondje. Tako da i Španjolca i Gvinejca koji je ondje rođen zovu **Kreolcem**. Crnca koji dolazi odavde zovu jednostavno crncem ili Gvinejcem. Za djecu crnca i Indijanke, ili Indijanaca i crnkinje, kažu **mulat** i **mulatkinja**. Njihovu djecu zovu **cholo**; ta riječ potječe s Otokâ zavjetrine i znači pas, i to ne čistokrvni, nego lajavi mješanac; Španjolci je koriste nečasno i pogrdno.” (CORDE: Garcilaso de la Vega, El Inca. *La Florida del Inca*. PERÚ. 1605.)

Prema Corominasu, etnonim *Kreolac* (španj. *criollo*), „prilagođeni oblik portugalskog *crioulo* 'rob koji je rođen u kući svoga gospodara', 'crnac rođen u kolonijama, za razliku od roblja'” (CP 1980: II, 243), predstavlja zanimljiv pomak u značenju, dok Garcilasovi navodi nude osebnju vrijednosnu interpretaciju iz koje možemo izvesti eksplicitnu despektivnost.

³ Prema Friedericiju, oblik *zambaigo* dolazi od indijanskog ili crnačkog izgovora sintagme *zambo hijo* [sámbo íxo] 'zambo sin' (CP 1980: IV, 60). Za dio obalnog stanovništva Belicea, Guatemale i Nikarague, „mješance” indijanskih naroda i afričkih robova što su ih s otoka San Vicente uvezli Englezi, koristi se etnonim *garifuna*.

„Termin *criollo*, osim što odražava prijezir Španjolaca prema fizičkim i moralnim osobinama ove skupine, zbog njezina porijekla i geografskog i društvenog okruženja, također pokazuje asimetriju između španjolske i kolonijalne elite.“ (Catelli, 2012: 153)

Kad je riječ o izvorno pogrdnom etnonimu *cholo*, sa semantičko-pragmatičkog stajališta iznimno je zanimljiva ameliorizacija značenja što ju *cholo* ima u nekim (ali ne u svim!) hispanskoameričkim varijetetima suvremenog španjolskog jezika, u kojima danas uživa čak i prestižni status, čineći osovinu apologije miješanosti, kao jedne od najreprezentativnijih vrijednosti Hispanske Amerike. Zbog nepreglednog geografsko-lingvističkog područja hispanskoameričkih varijeteta španjolskog jezika i, imajući u vidu raznolikost značenja, etnonim *cholo* zaslužuje mnogo detaljnije istraživanje nego što ga može ponuditi ovaj rad.

2. Kastinski sustav u španjolskim kolonijama

Internacionalizam *kasta* (španj., port., tal. *casta*; franc., engl. *caste*; njem. *Kaste*; rus. *каста*) u brojne se jezike također proširio iz španjolskog (ili portugalskog) jezika, gdje označava porijeklo, lozu.

Termin se također rabi za životinje, pa tako *perro de casta* označava čistokrvnog psa. Dakako, koristi se i u kontekstu indijskog društvenog uređenja, međutim, u hispanistici ima posve drugo značenje i označava obespravljene „mješance“ različitih etničkih skupina nastalih na američkom tlu nakon španjolskog osvajanja.

Sa semantičkog stajališta, termin *kasta* također bilježi semantičke promjene, budući da od izvorno „pozitivnog“ značenja (< lat. *castus* 'častan, čist(okrvan)'; španj. *casta* kao 'plemenita loza' u Covarrubiasovu rječniku) bilježi pejorativizaciju značenja i postaje pogrdan termin.

„Okvirna podjela, općevrijedna za cijelu Hispansku Ameriku, bila je podjela na bijelce, Indijance i kaste, tj. mješance svih mogućih kombinacija. U kaste su se ubrajali najprije mestici (šp. *mestizos*), zatim mulati, mješanci Indijanaca i crnaca (*zambo* u Peruu ili *coyote* u Novoj Španjolskoj), pa postupno odvjerci svih mogućih veza između navedenih »prvobitnih« mješanaca. Bijelo se američko stanovništvo tijekom XV. stoljeća počelo dijeliti na poluotočne Španjolce (Španjolce koji su u Novom Svijetu boravili privremeno kao službenici ili dužnosnici kraljevske vlasti) i američke Španjolce ili kreolce, dakle potomke osvajača i prvih doseljenika (90 posto posljednjih bilo je muškog spola). [...], vrlo je teško utvrditi točan broj, odnosno postotak Indijanaca u ukupnom stanovništvu od početaka kolonije. Jednako je i s kastama.“ (Polić Bobić, 2007: 71-72).

Kolonizacijom Amerike i miješanjem stanovništva dolazi do hijerarhijski ustrojenog društvenog poretka koji se, u grubim crtama, dijeli na *gente de razón* i *gente sin razón*⁴ (León 1924). U prvu se skupinu sve do kraja 18. st. ubrajaju Španjolci i kreolci, a u drugu Indijanci i sve vrste miješanih etničkih skupina.

⁴ španj. *gente* 'ljudi'; *razón* 'razum; pravo'.

Zanimljivo je napomenuti da mestici nemaju striktno formulirana prava s obzirom na kastu. Álvarez Morales (1997) smatra da ih najbliže određuje upravo negativno određenje:

„Nisu Španjolci, ni Indijanci, ni crnci; nisu bili konkistadori, ni nadarbenici, ni porezni obveznici, ni robovi; nisu bili vlasnici, ni građani, niti su mogli vršiti javne funkcije; nisu mogli živjeti među Indijancima [...]; nisu utjelovljavali europsku kulturu, ali ni kulturne tradicije Indijanaca i crnaca. Nisu se mogli ponašati kao bijelci, ali morali su nijekati običaje Indijanaca i crnaca. Nisu bili izravan objekt indoktrinacije Indijanaca, za njih nije bilo škola ni društvenog ili institucionalnog prostora koji bi im bio svojstven. Nisu bili nositelji tradicije no morali su dokazivati svoju superiornost i različitost od Indijanaca i crnaca.“ (Álvarez Morales, 1997: 89)

Sánchez Albornoz (1977) pojašnjava kastinski sustav uspoređujući klasifikaciju „mješanaca“ s botaničkom i zoološkom taksonomijom, navodeći da je svaka moguća miješanost od čistih, ali i već miješanih etničkih skupina nužno zadobivala taksonomsko određenje. Budući da je riječ o velikom geografskom prostoru, ti su etnonimi varirali od regije do regije te im je vrlo teško odrediti precizan broj i definiciju. Polić Bobić (2007) navodi da je u kolokvijalnom govoru Lime u 18. st. postojalo čak 18 mahom deprecijativnih naziva za različite kaste, a da je prema nekim podacima u Novoj Španjolskoj bilo ukupno 16 tipova rasa.

3. *Pinturas de casta*

Dragocjeni izvor za etnolingvističko proučavanje etnonima koji su predmet ovoga rada predstavlja slikarstvo s kastinskom tematikom (španj. *pintura de castas*). Riječ je o slikarskom žanru nastalom krajem 17. st. Najčešće izrađene u serijama od 16 slika, predstavljaju stanovništvo kolonija u obliku portreta „miješanog“ roditeljskog para s djetetom. Sastavni je dio svake pojedinačne slike naziv slike, natpis koji označava etničke skupine koje se prikazuju, npr. *Od Španjolca i Indijanke; Mestik*⁵.

Slika 1. José de Alcázar: *De Negro y de India íale Lovo*. (Izvor: Internet)

⁵ Javljaju se još, ovisno o seriji i/ili autoru, i cjelovite rečenice, poput *Od Španjolca i Indijanke nastaje Mestik* ili *Španjolac i Indijanka daju (rađaju) Mestika*. Iako se etnonimi u suvremenom španjolskom jeziku pišu malim početnim slovom, za potrebe ovog rada, budući da je riječ o arhaizmima, bilježiti ćemo u skladu s izvorima.

Do danas se zna za oko 50 serija, a za potrebe ovoga rada i prikaz i opis navedenih etnonima odabrane su četiri najpoznatije serije. U Tablici 1. navedeni su nazivi slika; u prvom se stupcu nalazi serija slika najpoznatijeg slikara, Miguela Cabrera (1695. – 1768.), koja se čuva u Američkom muzeju (*Museo de América*) u Madridu; druga se pripisuje slikaru Juanu Rodríguezu Juárezu (1675. – 1728.), a treća je djelo Andrésa de las Islasa, slikaru za kojeg nema biografskih podataka, ali se zna da je djelovao između 1750. i 1770., i pretpostavlja se da je bio Cabrerin učenik (Carrera, 2003: 84)⁶. Četvrta, koja se čuva u muzeju u meksičkom Tepotzotlánu (*Museo Nacional del Virreinato*), serija je nepoznatog autora.

Miguel Cabrera	Juan Rodríguez Juárez	Andrés de las Islas	anónimo
1. De Español, y d India; Mestisa	De Español, y de India produce Mestizo	1. De Español, e India; nace Mestizo	1. Español con India, Mestizo
2. De Español, y Mestisa; Castiza	De Español, y Mestisa produce Castizo	2. De Español, y Mestisa; nace Castizo	2. Mestizo con Española, Castizo
--- ⁷	De Castizo, y Española produce Español	3. De Castizo, y Española; nace Español	3. Castizo con Española, Español
4. De Español, y Negra; Mulata	De Español, y Negra produce Mulato	4. De Español, y Negra; nace Mulata	4. Español con Mora, Mulato
5. De Español, y Mulata; Morisca	De Español, y Mulata produce Morisca	5. De Español, y Mulata; nace Morisco	5. Mulato con Española, Morisco
--- ⁸	De Español, y Morisca produce Albino	6. De Español, y Morisca; nace Albino	6. Morisco con Española, Chino
7. De Español, y Albina; Torna atrás	De Mulato, y Mestisa produce Mulato es Tornaatrás	7. De Español, y Alvina, nace; Torna-atrás	7. Chino con India, Salta atrás
8. De Español, y Torna atrás; Tente en el ayre	De Negro y de India, produce Lobo	8. De Indio, y Negra; nace Lobo	8. Salta atras con Mulata, Lobo
9. De Negro, y de India; China cambuja	De Indio y Loba produce Grifo que es Tente en el aire	9. De Indio, y Mestisa; nace Coyote	9. Lobo con China, Gíbaro
10. De Chino cambujo, y d India; Loba	De Lobo, y de India produce Lobo , que es Tornaatrás	10. De Lobo, y Negra; nace Chino	10. Gíbaro con Mulata, Albarazado
11. De Lobo, y de India; Albarasado	De Mestizo, y de India produce Coyote	11. De Chino, e India; nace Cambuxo	11. Albarazado con Negra, Cambujo
12. De Albarasado, y Mestisa; Barsino		12. De Cambuxo, e India; nace; Tente en el aire	12. Cambujo con India, Sanbaigo
13. De Indio, y Barsina; Zambayga		13. De Tente en el aire, y Mulata; nace Albarasado	13. Sanbaigo con Loba, Calpamulato
14. De Castizo, y Mestisa; Chamiso		14. De Albarasado, e India; nace Barsino	14. Calpamulto con Canbuja, Tente en el aire
15. de Mestizo y de India; Coyote		15. De Varsino, y Cambuxa; nace Campamulato	15. Tente en el aire con Mulata, Noteentiendo
16. Indios gentiles			16. Noteentiendo con India, Torna atras

Tablica 1. Neki od etnonima Nove Španjolske (Carrera, 2003).

⁶ Unutar istog pokreta djeluju još i slikari José Joaquín Magón i Ignacio de Castro o kojima nema biografskih podataka.

⁷ Treća i peta slika iz Cabrerine serije nisu sačuvane. Pretpostavlja se da predstavljaju kaste *Español* (*De Español y Castiza*) i *Albino* (*De Español y Morisca*). (Carrera, 2003: 71-73)

⁸ v. prethodnu bilješku.

Brojne su hipoteze o ulozi ovih djela: deskriptivno-informativna, ideološka, didaktička, artistska, suvenirna i sl.), od kojih u posljednje vrijeme prevladavaju postmodernističke interpretacije u duhu kolonijalnih studija, kao i mišljenje da navedeni slikarski žanr predstavlja iznimno složenu društvenu i rasnu realnost. Već León (1924: 67) zaključuje da su prikazi miješanih rasa s antropološkog stajališta nevjerodostojni. Prema Lópezu Beltránu (2008: 300), „razumijevanje slikarstva s kastinskom tematikom postalo je kompleksan historiografski zadatak“.

U ovome radu pokazat ćemo da se iza naziva svih etnonima koji označavaju miješano stanovništvo, kako onih općepoznatih (*mestik*, *mulat* i *zambo*), tako i onih koji odavna nisu u uporabi u španjolskom jeziku, krije eksplicitna motivacija, koja se temelji i na lingvističkim resursima (metafora, analogija, igra riječima), ali i na vrlo jasnim namjerama označavanja, kako bi se, i putem jezika, uspostavio hijerarhijski sustav čiji se ustroj odražava u vrlo obilježenim i transparentnim semantičkim poljima. „U starom Ekvadoru [...] kada plemić želi koga uvrijediti, kaže mu da je *mestizo*; *mestizo* uvrijedi *chola*; *cholo* *mulata*; *mulat* *zamba*; *zambo* *crnca*; *crnac* *Indijanac*“. (Cevallos, 1845, u Fletcher, 2003: 7)

Slika 2. Pintura de castas. Nepoznati autor. (Izvor: Internet)

4. Etnonimi za kaste: najvažniji motivacijski čimbenici

Iz usporednih naziva slika koje čine jednu seriju, čiji je opis ujedno i naslov, vidljiva je neujednačenost nazivlja rasnih tipova: etnonim *Lobo* 'vuk', kako za de las Islasa tako i u radovima koji se pripisuju Rodríguez Juárezu, predstavlja „mješanca” između crnca i Indijanke (*Zambo*), dok Cabrera istu kastu označava etnonimom *Chino Cambujo* (v. 4.3.). U opsežnoj studiji leksika miješanosti, Alvar (1987) navodi nebrojene oblike za označavanje triju glavnih „mješavina” te navodi kako je precizno značenje pojedinih etnonima vrlo teško odrediti.

Osim etnonimâ navedenih u Tablici 1., u povijesnim dokumentima, korpusima španjolskog jezika i serijama drugih autora, javlja se nepregledan popis etnonima čija bi analiza uvelike nadmašila opseg ovoga rada. Iz tog ćemo se razlika, umjesto na značenja pojedinih etnonima, usredotočiti na motivaciju njihova nastanka nastojeći utvrditi najčešće semantičke čimbenike i tvorbene postupke⁹.

Osim etnonima koji označavaju „čiste” rase, prva četiri naziva za „miješane” rase uglavnom se podudaraju kod svih izvora: *Mestizo* (*Español* + *India*), *Castizo* (*Español* + *Mestiza*), *Mulato* (*Español* + *Negra*) y *Morisco* (*Español* + *Mulata*).

Etimološki je najzanimljiviji etnonim *morisco*, termin kod kojeg dolazi do semantičke renovacije (revitalizacije značenja), budući da je preuzet iz repertoara arhaizama. Naime, termin *morisco* nekoliko se stoljeća ranije u španjolskom jeziku rabio za pokrštene Maure koji su nakon Rekonkiste ostali na Pirinejskom poluotoku, a u kolonijalnom je kontekstu iskorišten za označavanje „mješanaca” između Španjolaca i mulata, odnosno, kaste koja je imala 3/4 „bije” i 1/4 „crne” krvi¹⁰.

Iako nije prisutan u nazivima slika kastinske tematike, kao primjer revitalizacije značenja vrijedi spomenuti i etnonim *genízaro* 'janjičar' (< tur. *yenigeri* < *yeni* 'nov' + *çeri* 'vojska'), koji je u kolonijama označavao kastu pripadnika različitih indijanskih plemena koji su u svojstvu ratnih zarobljenika prodani u roblje, pokršteni i odgojeni prema europskim običajima.

4.1. Postotak „čiste” krvi

Postotak „bije” krvi također je motivacijski čimbenik tvorbe etnonima koje navodi Garcilaso El Inca kao što su *tercerón*, *cuarterón* (*cuatratuo*) i *quinterón* koji se odnose na kaste koje su imale trećinu, četvrtinu ili petinu „nečiste” krvi (npr. *cuarterones de indio*, *cuarterones de negro*). Među oblicima motiviranim postocima nalaze se još i etnonimi *tresalvo* (*tresalbo*), *cuatralvo* (*cuatralbo*), *quinterín*, *requinterón* (*requinterón mestizo*, *requinterón mulato*), *octavón*, *ochavón* (León 1924).

⁹ Za iscrpnu studiju etnonima v. Alvar, M. (1987).

¹⁰ U Peruu se za istu kastu koristio složeni etnonim *cuarterón de mulato sudamericano* (Moreno Navarro, 1969: 211).

„Djecu Španjolca i mestikinje, ili mestika i Španjolke, zovu **cuatralbos**, jer su *čtvrt-Indijanci* i *tričtvrt-Španjolci*. Djecu mestika i Indijanke, ili Indijanca i mestikinje, zovu **tresalbos**, jer su *tričtvrt-Indijanci* i *čtvrt-Španjolci*.” (CORDE: Garcilaso de la Vega, El Inca. *Comentarios Reales de los Incas*. PERÚ. Historiografía. 1609. Párrafo nº 4.)

Kasta koja se u Potkraljevstvu Perua označavala etnonimom *cuarterón de mestizo* u Novoj je Španjolskoj nosila naziv *Castizo*, „mješanci” Španjolaca i mestika. Riječ je o jedinom etnonimu pozitivnog značenja, budući da se razvoj kaste na koji se odnosio, odvijao u „željenom” smjeru, prema „izbjeljivanju”, o kojemu ćemo govoriti u sljedećem odjeljku. *Castizo* (< *casta*!), budući da ima „samo” četvrtinu indijanske krvi, u sljedećoj je generaciji, miješajući se sa Španjalcima, imao pravo (ponovno) postati Španjolcem. Uspoređujući izvedenicu *castizo* s njezinom osnovom *casta*, s morfološkog je stajališta zanimljivo da se iz negativnog značenja baze (*casta* kao skupina „mješanaca”) razvije izvedenica koja predstavlja „najpozitivniji” oblik miješanosti.

Moreno Navarro (1969: 214) navodi da su etnonimi Potkraljevstva Perua obično predstavljali numerički rezultat, tj. postotak „nečiste” krvi, dok su etnonimi Nove Španjolske nastajali tvorbenim postupcima temeljenim na različitim semantičkim čimbenicima, među kojima prevladava koncept boje. Ipak, već je Humboldt među peruanskim Indijancima zabilježio etnonime *pezuña* 'kopito', *posco* (< lat. *posca* 'mješavina vode i octa') i *grajo* 'ptica nalik gavranu' (López Beltrán 2008), dok Alvar, kao što je već navedeno, ističe teškoće delimitacije područja uporabe i preciznih semantičkih definicija etnonimâ, ističući njihovu „nestabilnost” (Alvar 1987: 106).

4.2. „Izbjeljivanje”

U općim crtama, kastinski je sustav bio hijerarhijski ustrojen prema postotku španjolske krvi što ga je miješano stanovništvo imalo, o čemu svjedoči Humboldt. Na samome društvenom dnu nalazilo se crno stanovništvo, uvezeno iz Afrike kao roblje, što je razvidno i iz reprezentacije crnaca (i mulata) u slikarstvu. Mnogi se autori bave temom „izbjeljivanja” ili „purifikacije, mogućnosti napredovanja u hijerarhiji putem bračnih veza s pripadnicima hijerarhijski više kaste, čime se poništava „miješana” krv ili nijansa boje kože, a sve u cilju „povratka u bijelu rasu” (Moreno Navarro, 1969: 207).

Castizos, potomci mestika i Španjolaca koji imaju 3/4 „bije” krvi, jedina su kasta koja je mogla ponovno postati Španjalcima, budući da se njihovo „izbjeljivanje” ostvarilo do odgovarajuće mjere.

Čini se pak da ne postoji suglasje u pitanju jesu li se na isti način mogli društveno uspinjati *Moriscos*, potomci Španjolaca i mulata i nositelji „samo” četvrtine „crne” krvi. López Beltrán (2008: 297), primjerice, tvrdi da „[...] u drugim regijama

[...] putem izbjeljivanja mulati su također mogli postati Španjolci, no ne i u Meksiku", dok Moreno Navarro (1969: 211) navodi da je nakon III. meksičkog koncila „peta generacija mulata zakonski smatrana Španjalcima“.

S druge strane, slike s kastinskom tematikom prikazuju etničke skupine koje istovremeno sugeriraju poželjno „izbjeljivanje“ (*Albino* ili *octavón* kao potomak veze kaste *Morisco* i Španjolaca, s osminom „crne“ krvi, prikazan kao albino, no također odražavaju praznovjernu ideju da je „crnu“ krv teže „izbijeliti“ i „očistiti“, jer ona uvijek može nenadano „uskrsnuti“, što Moreno Navarro (1969: 208) naziva „potpuno nerealnim fenomenom koji nema nikakvih bioloških osnova“. U skladu s tim vjerovanjem, potomak „mješavine“ *albina* i Španjolaca može rezultirati kastom *tornaatrás* (*torna-atrás*, *salta-atrás*, *saltapatrás*) 'vraća se (skače) unatrag', koji se, umjesto da se „izbijeli“, ističe svojim crnačkim fenotipom koji je, navodnim atavizmom, naslijedio od predaka (ima šesnaestinu „crne“ krvi). Moreno Navarro (1969: 214) tvrdi da je *salta atrás*, općenito, „svaka osoba koja je, umjesto da se približi bijeloj rasi, dalje od nje nego što su to njegovi roditelji“, dok Humboldt svjedoči da „svaka mješavina u kojoj su potomci tamniji od majke nosi naziv *salta-atrás*“ (Humboldt, 1966 [1807-1811]: 51).

Zaključno, i slikarstvo i jezične kreacije pokazuju da su crnačko stanovništvo i njihovi potomci kasta koja je u koloniji imala najmanje prava i najniži društveni status.

„[...] u slučaju miješanja *bijele* i *crne* „rase“ broj generacija koji se morao izmijeniti da bi njihovi potomci bili smatrani „Španjalcima“ bio je nedvojbeno veći od onoga koji se morao dogoditi u miješanju između Španjolaca i Indijanki, u nizu *mestizo-castizo-español*. Pojava *torna atrás* mogla je spriječiti taj „povratak“. Razlog nejednakog postupanja prema hibridima jedne i druge rase leži u veoma drukčijem društvenom poimanju Španjolaca, Indijanaca i crnaca.“ (Moreno Navarro, 1969: 208)

4.3. Boje i zoonimi

Boja kože i njezine nijanse, zajedno s metaforom i analogijom, osobito sa životinjama, jedan su od najčešćih semantičkih čimbenika nastanka etnonima. Također su zanimljivi i pridjevi koji opisuju „temeljne“ etnonime za mješavine „čistih“ rasa (mulat, zambo), koje naglašavaju boju kože:

„[...] *mulato pardo* 'tamni mulat' rezultat je križanja između crnca i Indijanke, *mulato lobo* 'mulat vuk', potomak tamnog mulata i Indijanke; *mestizo prieto* 'vrlo tamni mestik', potomak mestika i crnkinje, itd. Osim toga, sami pripadnici pojedinih kasta nastojali su istaknuti svoje «bijelo» porijeklo, pa čak i «indijansko», kako bi izbjegli da ih se smatra mulatima, budući da se smatralo da oni da imaju *zlu krv* i bili su obvezni plaćati porez, što nije bio slučaj potomaka križanja između Španjolaca i Indijanaca.“ (Moreno Navarro, 1969: 210)

Prema Morenu Navarru (1969), navedeni pridjevi kao dopuna etnonimima za miješano stanovništvo javljaju se u Novoj Španjolskoj krajem 16. st., a nazivlje za miješano stanovništvo vrhunac razvoja doživljava u 18. st. Ipak, osim neologizama kreiranih za preciziranje kaste i tipa miješanosti, u 18. st. uz etnonime se još uvijek javljaju pridjevi (*zambo prieto* tako označava „mješanca“ između zamba i crnkinje, naglašavajući pritom njegovu izrazito tamnu kožu).

Proces nastanka nazivlja za različite tipove miješanih rasa temelji se na istim metaforičkim postupcima koji se rabe za označavanje životinjskih vrsta i podvrsta. Mnogi od njih potječu od pridjeva koji su se rabili za životinje, osobito za boju njihova krzna, perja ili kože: «[...] iz tog bogatog i raznolikog svijeta zoologije, pridjev je prilagođen ljudskim „mješancima“». (Alvar, 1987: 96).

Među etnonimima motiviranim bojom kože (krzna, perja) možemo istaknuti već spomenuti etnonim *Albino*¹¹ ('bijel; albino'), *Albarazado* ('umrljan bijelom ili kakvom drugom bojom'), *Barcino* ('bijeke i sivkaste kože, katkad crvenkaste (o životinjama, osobito psima, bikovima i kravama)'), *Cambujo*¹² ('ptica crnog perja'), *Jarocho* (prema Corominasu, od *jaro* 'crvenast; koristi se osobito za svinje koje imaju kožu te boje [...]; rabi se iza crvenu kosu; koristi se za onoga tko ima crvenu kosu' (CP 1980: III, 497)).

Osim već spomenutih (*pezuña* 'kopito' i *grajo* 'ptica nalik gavranu', kod Humboldta), valja istaknuti i zoonime koji su se, ne bez semantičkih promjena, zadržali u hispanskoameričkim varijetetima španjolskoga jezika sve do danas. Riječ je o oblicima (nekadašnjim etnonimima) *lobo* 'vuk' i *coyote* 'kojot', od kojih se prvi, prema nekim izvorima, odnosio na kastu zambo, a drugi je označavao „mješance“ koji su imali 3/4 indijanske krvi (mestik + bijelac). Prema konzultiranim izvorima, motivacijski čimbenik leži u boji krzna (tamna ili siva) navedenih životinja, iako se može uzeti u obzir da su na izbor ovih zoonima utjecale stereotipne osobine koje se ovim životinjama pripisuju (lukavstvo, krvoločnost); naime, u nekim suvremenim hispanskoameričkim varijetetima španjolskog jezika termini su, u obliku pridjeva, prisutni upravo u tim značenjima.

Također je zanimljiv i etnonim *grifo*, koji se možda može dovesti u vezu s mitskom životinjom koja je prikazivana kao „mješanac“ (!) lava i orla (orlova glava i lavlje tijelo), budući da u nekim izvorima navedeni etnonim označava kastu potomaka zamba i Indijanaca (3/4 indijanske i 1/4 „crne“ krvi), sinoniman etnonimu *tente en el aire*, o kojemu ćemo govoriti u sljedećem odjeljku. Corominas ga također dovodi u vezu s pridjevom *grifo* koji označava zapetljanu, nepočesljanu kosu. (CP 1980: III, 214).

¹¹ *Quinterón de mestizo* u Peruu (Moreno Navarro, 1969: 211).

¹² Corominas, koji također navodi značenje 'crna ptica', pojašnjava da je termin *cambujo*, korišten za mestike vrlo tamne kože, nastao „zbog usporedbe crne puti s kakvom maskom za lice“ (CP 1987: I, 785).

4.4. Metaforičke sintagme

Među semantički transparentnim etnonimima možemo istaknuti *jíbaro* (*gíbaro*), u značenju 'divlji, seoski', kao i one koji su nastali igrom riječima u obliku sintagme i koji istovremeno odražavaju društveni (i rasni) status kasta koje označavaju, kao i složenost „mješavine“ koju je teško brojčano izraziti. Riječ je o sintagmama koje označavaju „nazadovanje“: *salta atrás* o, *torna atrás*; *no te entiendo* 'ne razumijem te'; *ahí estás* 'tamo si negdje', koje aludiraju na složenost miješanosti, ili pak *tente en el aire* 'ostani u zraku', koji već Ulloa interpretira kao «oni koji niti napreduju niti nazaduju» (de Ulloa i Juan, 2002 [1746: I, 70]).

5. Vizualni prikaz miješanog stanovništva i postmodernističke interpretacije slikarstva s kastinskom tematikom

Pinturas de casta predstavljaju jedan od zagonetnijih kulturoloških, ali i filozofsko-ideoloških kodova kolonijalnog razdoblja o kojem se teoretiziralo mnogo, često s posve kontrastnim zaključcima. Zbog ambivalentnosti interpretacija značenja, namjene i svrhe, posebice u postmodernizmu postaju intrigantan topos kroz koji se očitava duh vremena, ideje poretka i političko-ideološki aparat kolonijalizma. Najčešće producirane u Novoj Španjolskoj u vrijeme visokog baroka kao *tableaux vivant* prikazi rasne heterogenosti hispanske Amerike (prisutne i u Brazilu) s izrazitom epistemološkom ikonografijom predstavljanja i začudnom fragmentacijom binarnih opozicija sveprisutnih u kolonijalnom miljeu, *pinturas de casta* ujedno označavaju i vizualnu naraciju rasnog diskursa kolonijalizma koji nije do kraja dešifriran. Nešto rjeđe nastajale su i u Peruu, najčešće od nepoznatih autora između 1770. i 1790. Peruanski prikazi variraju od onih iz Nove Španjolske po slikama miješanja istih rasnih tipova – *misma casta* 'ista kasta'. Veći dio slikarstva ovog žanra i tipa pronađen je u Španjolskoj, što ukazuje na to da se slikama trgovalo učestalo te da su većina, vjerojatno kvalitetnijih radova, izravne narudžbe iz Španjolske kako za privatne kolekcije tako i za institucije monarhije.

Popularnost ovog slikarskog žanra u Novoj Španjolskoj 18 st. bila je izrazita. García Saiz (1989) donosi dokaze o trgovini, narudžbama i institucionalnoj prisutnosti slika u zgradama škola, župa i uprava, a to što se Cabrera, slikar visoke klase, okušao u ovom žanru svjedoči o ekonomskoj i umjetničkoj važnosti žanra.

Rasprave o tome jesu li *pinturas* apologija miješanosti, didaktični aparat poučavanja o rasnom fenomenu Amerikâ ili tek ideološka paradigma supremacije „čiste“ krvi daju jasnu naznaku o mnogostrukosti kulturnog kodiranja stvarnosti u 17. i 18. st. i preskripcije ekonomskog, kulturnog i političkog poretka u Novoj Španjolskoj. Iz lingvističkih analiza označavanja rasnih tipova razvidno je da se afirmativnost spuštala piramidom od Španjolaca na vrhu do kaste *Torna atrás* na dnu

i da je pejorativni karakter prevladavao u svim kastama osim *Castizos*. Iz pozicije vizualne ikonografije prvenstvo je u Cabrerinim prikazima dano isključivo Španjolcima, muškarcima koji supremaciju ostvaruju smještanjem na vrhu barokne piramidalne kompozicije, dok su gotovo svi drugi rasni tipovi smješteni u horizontalnim kompozicijama, s vrlo malo epistemoloških naznaka. Većinom su kod poznatih prikaza anonimnog autora iz 1780. kaste smještene u pejzažni okvir s nizom simbola koje upućuju na aspekt života u okviru sustava nadarbine.

Kod Magóna i nekolicine peruanskih slika prisutna je i urbana stratifikacija po rasnom tipu, gdje se posebice *Albarazado*, *Cholo* i *Coyote* smještaju kontekst tržnice, zanata i prljavštine, što ukazuje i na zadane odnose unutar pitanja društvene mobilnosti. Magónovi prikazi iz 1770. ne slijede baroknu kompoziciju niti je epistemološki karakter naznačen u ikonografiji (Španjolci su u horizontalnom planu zajedno s mesticima) te su, uz de las Islasove radove, zaslužni za teoretiziranje o apologiji miješanosti kroz egalitarno vizualno predstavljanje (Fernández M., u García Saiz, 1989). Jedan od elemenata za takvu paradigmu je nasilje/samoobrana pročitani kao subverzivni i antikolonijalni aspekt prikazani kod de las Islasa, gdje Španjolac tuče crnkinju koja se brani šilom dok djevojčica mulatkinja u plaču traži zaštitu majke (Slika 1.); te kod Magóna, gdje *Albarazado* zlostavlja ženu *Salta Atrás* ispred djeteta *Tente en el aire*. Aspekt miješanosti također je naglašen i kod anonimnog autora iz 18. st. s plošnim planom i s gotovo isključivo deskriptivnim navođenjem rasnih tipova.

Zanimljive su i dosad nepoznate slike koje je 2009. otkrila Munroe u *New Walk Museum* u Leicesteru, a koje su pripadale gradonačelniku Williamu Nobleu iz 19. st. Pet slika, vjerojatno nastalih u Novoj Španjolskoj u 18. st., pokazuju utjecaj primijenjenih vrijednosti burbonskog prosvjetiteljstva čija ekonomska strategija počiva na merkantilističkom materijalizmu i stoga su na prikazima iz ove serije detalji poput hrane, oruđa i tekstila ikonografski akcentuirani ispred većinom očekivanog prikaza rasnih tipova, s iznimkom nasilja u prikazu kaste *Lobo*. Razlike u pojedinim prikazima odgovaraju pak više znanju, vještini autora i namjeni/cijeni narudžbe nego što pokazuju neki subverzivni ili programatski značaj ideologije miješanosti.

Cabrerini radovi koji su likovno najvredniji i namijenjeni dvorskoj ili elitnoj klijenteli ne pokazuju subverzivnih značajki i u potpunosti su u okvirima baroknog likovnog predstavljanja sadržaja po načelima kolonijalne paradigme poretka: o tome svjedoče i suvremeni kostimi, dok se kod drugih autora pokazuje neautentičnost odjeće prikladnije 16. nego 18. st., što dijelom ukazuje i na kodificiranost predstavljanja čisto u svrhu deskripcije toposa rasnog diskursa – geste i posture tijela proporcionalne su piramidalnom poretku kasti (uglađenost, pravilnost i raskoš Španjolaca; grube geste, neumjerenost i neurednost kasti). Kod drugih autora

(Magón, de las Islas, anonimni autor iz 1780.), narudžba je vjerojatno diktirala prikaz rasnog diskursa iz perspektive kolonijalne heterogenosti. Prikazi s plošnim i jednostavnim leksikonskim natpisima očito su služili kao natuknica o rasnim tipovima, napose Španjolskoj kruni, gdje su najčešće i završavali, o čemu intrigantnu analizu donosi Carrera (2008), govoreći i o važnosti prikaza kasti u svrhu izbjegavanja krivog označavanja rasne raznolikosti.

Nekolicina djela koje potječu iz Perua posjeduju jednu izrazitu distinkciju od onih s područja Nove Španjolske. Riječ je o prikazivanju unije istih rasnih tipova nepoznatom u drugim prikazima ovog žanra. *Misma casta* 'ista kasta', predstavljanje tipova istog ranga, ponajčešće *Mestizo* i *Mestiza* intrigantan je i možda subverzivan predstavljački čin koji otvara pitanje zašto je dotad gotovo neoskrvnut sistem reprezentacije kasti osujećen prikazima istih kasti i otvara li to pitanje egalitarizma i mogućeg stvaranja drugačijeg oblika vrijednosti u kojem bi najpoželjniji tip miješanosti bio onaj između potomaka Indijanaca i Španjolaca (Kreolaca). Također je intrigantna veza preuzimanja pejorativnih i diskvalifikacijskih oznaka identiteta iz kolonijalnog razdoblja kao afirmativnih i kolektivnih oznaka identiteta u doba dekolonizacije. Peruanski model miješanosti intrigantan je oblik onoga što Brecht naziva dijalektikom subjektnosti – stvaranje kolektivne svijesti i kolektivna identifikacija s neproživljenim iskustvom briše negacijski aspekt i stvara afirmativni identitet mase. S druge strane, meksički tip miješanosti pokušava stvoriti hibridni oblik identiteta spajajući suprotstavljene oznake kolektiviteta u svrhu impliciranja novog revolucionarnog kolektiva ostvarenog jukstapozicioniranjem bolje prošlosti, političke nacije i obračuna s kreolskom kapitalističkom oligarhijom.

Pitanjem miješanosti bavile su se Katzew (2004) i Ebert (2008) koje pak najviše pažnje posvećuju izjednačavanju miješanosti kao zadane oznake kastinskog sustava (heterogenost s jasnom piramidalnom stratifikacijom) i postkolonijalnog aspekta miješanosti gdje se ono postavlja kao neupitna paradigma poretka u Latinskoj Americi (po principu horizontalne mobilnosti s promjenom ekonomsko-političkog okrilja). López Beltran (2008) također preuzima njihove tvrdnje bez uplitanja u pitanje prikaza *misma casta* i veza peruanskog oblika miješanosti (*mestizaje/choleaje*), tj. pojašnjenja zašto mestici postaju nova paradigma miješanosti u jeku supremacije kreolske oligarhijske republike kao najčešćeg oblika ostvarene nezavisnosti i sloma kolonijalizma u razdoblju između 1810. i 1830. god. Prikazi *misma casta* dijelom nagrizaju strogu hijerarhiju kastinske heterogenosti koja je satkana na fragmentaciji identiteta putem višeslojnog uparivanja rasnih tipova.

Pitanje identiteta jedno je od središnjih problema u teoretiziranju značaja i svrhe prikaza kasti i njihovog označavanja. Kroz razdoblje Zlatnog vijeka kastinski je sustav funkcionirao gotovo nepromijenjeno: binarne opozicije između Španjolaca

(Kreolaca) i kasti u političkoj, ekonomskoj, pravnoj i kulturnoj sferi stvorile su civilizaciju manjinske elitne supremacije s tek naznačenom problematikom miješanosti. Sve do sredine 18. st. kastinski je sustav sigurni ideološki aparat države koji neumitno zatire subverziju i mobilnost predeterminirajući društvene i političke moći rođenjem u određenoj kasti s određenim mogućnostima.

No više od toga *Pinturas de Castas* nedvojbeno su višeslojna predstavka rasnog diskursa koji će dominirati naročito u doba 18. st. utanačenjem *biološkog esencijalizma* u kojem rasa postaje mjerilo napretka i dosega ljudske civilizacije. McWorther (2004) daje zanimljiv uvid u pitanje rasnog esencijalizma po pitanju *novih* rasnih tipova i *nižih rasa* koje su ostale neistražene iz pozicije zapadnoeuropske rasne supremacije i stvaranja kolonijalnog sistema moći. Jiménez de Val (2009), citirajući McWorther (2004), povezuje pak vizualno predstavljanje kasti s rasnim esencijalizmom, gdje u posturi tijela, gestama i detaljima civiliziranih manira prepoznaje rasnu diferencijaciju.

Ova analiza donekle je upotrebljiva kad je riječ o visokom slikarstvu Cabrere i dijelom de las Islasa, međutim, većina slikarstva kasti je tipizirana i kodificirana bez jasnih distinkcija u gestualnom i tjelesnom tipiziranju, što nas opet dovodi do zaključka da Cabrerine radove karakterizira više umjetnička važnost i egzotika sadržaja namijenjenog europskoj klijenteli, dok je veći dio djela označen mnemotehničkom i didaktičnom namjenom označavanja i prepoznavanja rasnih tipova. Rasni diskurs imao je u sebi i čistu uporabnu vrijednost; rasna identifikacija određivala je i ekonomsku i političku mogućnost/nemogućnost pojedinca i njegovu mobilnost, kao što je i uspostavljala mjerilo za *calidad*, koji razvojem urbanog života postaje važan faktor društvene prepoznatljivosti. Kako je *calidad* 'kvaliteta' oznaka bijele supremacije nad kastama tako je i društvena mobilnost težnja za zadobivanjem *bijelih* oznaka putem odgoja i podrijetla.

Ova mogućnost postojala je samo za potomke kaste *Castizo* s obje strane pa je predstavljanje unije Španjolca i Indijanke s potomkom mestikom izrazito osebujno; na većini prikaza *Mestizo* je dijete u manirama, odjeći i obilju oko njega prikazano kao nadmoćno djeci „nižih“ rasnih tipova, što pokazuje uvjerenje da se, iako je „mješanac“, odgojem i kulturacijom se može smatrati „bijelim“. Pozicioniranje mestika u kolonijalnom društvu izrazito je kompleksno pitanje koje nema ujednačenu povijest: neki su mestici zaista postajali društveno mobilni kulturacijom u kreolski *milieu*, dok je ipak većina bila prepoznata kao niži rasni i društveni sloj. O tome svjedoče i povijest ustanka Miguela Hidalga y Costille iz 1810. godine kao i društvene nedaće miješanog stanovništva u vrijeme porfirizma. Dakle, nužno je razgraničiti prihvatljivost miješanosti iz pozicije kolonijalnog gledišta kad je riječ o kulturaciji mestika od miješanosti kao principa heterogenosti Latinske Amerike. Snošljivost

kolonijalne miješanosti išla je do razine zadobivanja *calidada* i ekonomskog cenzusa i veze s *Castizo* principom, a sve ispod te linije prostor je kastinske minorizacije i duge povijesti diskriminacije.

6. Zaključak

Nazivlje za miješano stanovništvo, arhaično i nepoznato čak i izvornim govornicima, dio je bogatog jezičnog blaga koji, osim što pobuđuje interes povjesničara jezika, nudi vrijedne podatke za razumijevanje povijesnih i kulturoloških fenomena. Od nepreglednog broja etnonima za označavanje različitih tipova miješanih rasa, ovisno o porijeklu i boji kože, u suvremenom je španjolskom jeziku, uz semantičke promjene, preživjelo samo nekoliko njih.

S lingvističke točke gledišta, valja istaknuti pozitivne promjene u značenju *par excellence* etnonima *mestik* (španj. *mestizo*), korijena miješanosti, kulturnog i etnološkog fenomena koji nadilazi granice jezika i koji u suvremenom društvu označava naciju. Dovoljno se prisjetiti Meksika koji se ustavno definira kao „miješana nacija“ (španj. *nación mestiza*).

Jednaku je sudbinu doživio i oblik *cholo*, koji je, od pogrdnog etnonima, u nekim hispanskoameričkim kulturama postao simbol nacionalnog ponosa.

S druge strane, etnonimi koji označavaju crno stanovništvo i potomke miješanosti s crnačkim stanovništvom, u suvremenom španjolskom jeziku još uvijek nisu doživjeli fenomen političke korektnosti, kao npr. u engleskom jeziku. Ipak, u suvremenom se jeziku, i u Americi i u Španjolskoj, primjećuje tendencija kreiranja eufemističkih tvorenica koje pripadaju kategoriji *afrodescendientes* 'oni koji potječu iz Afrike' (*afroeuuropeos* 'Afroeurolpljani', *afrocolombianos* 'Afrokolumbijci', *afroecuatorianos* 'Afroekvadorci', etc.)

Kad je riječ o vizualnom prikazu miješanog stanovništva, suvremeni autori odbacuju tvrdnje o slikarstvu kastinske tematike kao realističnom prikazu kolonijalnog života, potkrepljujući navedeno kako biološko-antropološkim tako i drugim dokazima.

Kako smo utvrdili ranije, teško je vjerovati da bi subverzija bila i na kraju pameti anonimnom slikaru, Cabreri i de las Islasu; no upravo to mnogostruko čitanje predstavljajćkih strategija kolonijalnog aparata omogućava potpuno diverzno išćitavanje znaćenja *pinturas de castas*, u duhu „miješanosti“ kao kulturološkog fenomena koji 50-tih godina 20. st. postaje jednim od najćešćih predmeta interesa društvenih znanosti na amerićkom kontinentu.

Literatura

- Alvar, M. (1987). *Léxico del mestizaje en Hispanoamérica*. Madrid: Ediciones Cultura Hispánica.
- Álvarez Morales, V. M. (1997). Mestizos y mestizaje en la Colonia. *Fronteras*, 1, 1: 57-91.
- Carrera, M. M. (2008). Locating Race in Late Colonial Mexico. *Art Journal*, vol 57, no. 3, 36-45.
- 2003. *Imagining identity in New Spain: race, lineage, and the colonial body in portraiture and casta paintings*. Austin: University of Texas Press.
- Castro Morales, E. (1983). Los cuadros de castas de la Nueva España. *Jahrbuch für Geschichte von Staat, Wirtschaft, und Gesellschaft Lateinamerikas*, 20. Köln: Böhlau Verlag, 671-690.
- Catelli, L. (2012). Pintores criollos, pintura de castas y colonialismo interno: los discursos raciales de las agencias criollas en la Nueva España del período virreinal tardío. *Cuadernos del CILHA*, vol. 13, nº 17, 146-174.
- Ebert, A. (2008). La representación de las Américas coloniales en los cuadros de castas. *Scientia*, vol. 10, no. 10, 140-152.
- Fletcher, N. (2003). Más allá del cholo: Evidencia lingüística del racismo poscolonial en el Ecuador. *Sincronía*, 3. Preuzeto sa <http://sincronia.cucsh.udg.mx/fletcher03.htm> [pristup: 21. siječnja 2013.]
- García Saiz, Mª C. (1989). *Las castas mexicanas: Un género pictórico americano*. Milano: Olivetti.
- Humboldt, A. (1966 [1807-1811]). *Ensayo político sobre el reino de la Nueva España*. México: Porrúa.
- Jiménez de Val, N. (2009). Mexican Caste Paintings, a Foucauldian Reading. *New Readings* 10, 1-17.
- Katzew, I. (2004). *La pintura de castas. Representaciones raciales en México del siglo XVIII*. Madrid: Turner.
- León, N. (1924). *Las Castas del México colonial o Nueva España*. México: Talleres Gráficos del Museo Nacional de Arqueología, Historia y Etnografía.
- López-Beltrán, C. (2008). Sangre y temperamento: Pureza y mestizajes en las sociedades de castas americanas. U Gorbach, F., López-Beltrán, C. *Saberes locales; Ensayos sobre historia de la ciencia en América Latina*. Zamora: El Colegio de Michoacán, 289-331.
- Moreno Navarro, I. (1969). Un aspecto del mestizaje americano: el problema de la terminología. *Revista española de antropología americana*, 4: 201-218.
- McWhorter, L. (2004). Sex, Race, and Biopower: A Foucauldian Genealogy. *Hypatia* 19.3: 38-62.

Munroe, T. (2010). *Hidden Secrets of the Past: The Unveiling of the Casta Paintings*, PIH Conference.

Polić-Bobić, M. (2007). *Rađanje hispanoameričkog svijeta*. Zagreb: Naklada Ljevak.

Sánchez Albornoz, N. (1977). *La Población de América Latina: desde los tiempos precolombinos al año 2000*. Madrid: Alianza Universidad.

De Ulloa, A. i Juan, J. (2002 [1746]). *Relación histórica de un viaje a la América Meridional*. Madrid: Dastin.

Leksikografski izvori

CORDE – Real Academia Española: Banco de datos. *Corpus diacrónico del español*.
<<http://corpus.rae.es/cordenet.html>>

CP – COROMINAS, J i PASCUAL, J. A. (1980). *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico I-VI*. Madrid: Editorial Gredos.

DRAE – *Diccionario de la Real Academia Española*, 22. izdanje [online]

Resumen

GENTILICIOS DESPECTIVOS DE LA POBLACIÓN MESTIZA: EL CASO DE LAS CASTAS DE NUEVA ESPAÑA Y PERÚ

Los gentilicios genéricos de los tres tipos de «razas mixtas», basados en la teoría de razas hoy inaceptada, pero generalmente conocida, que difieren por el color de piel y ciertos rasgos físicos («blanca», «negra» y «amarilla») están lexicalizados por los internacionalismos **mulato** (hijo de negra y blanco, o al contrario), **mestizo** (hijo de india y blanco, o al contrario) y **zambo** (hijo de india y negro, o al contrario), los tres de origen castellano.

Aunque presentes en varias lenguas, los gentilicios **mestizo** (PT *mestiço*, FR *métis*, IT *meticcio*, EN *mestizo*, DE *Mestize*, RU *меті́цы* < FR; HR *mestik*), **mulato** (PT *mulato*, FR *mulâtre*, IT *mulatto*, EN *mulatto*, DE *Mullate*, RU *мылат*, HR *mulat*) y **zambo** (ES MÉX *lobo*, ES HOND., BEL., GUAT. *garífuna*, PT *zambo*, PT BRAS *cafuzo*, FR *zambo*, IT *zambo*, EN *sambo*, DE *zambo*, RU *чамбо*, HR *zambo*), hoy en día no están marcados y carecen de valoración calificativa (con excepción de la lengua inglesa). Sin embargo, desde el punto de vista lingüístico, en el plano del significado esconden unas peculiaridades culturales y antropológicas dignas de interés científico. Con la colonización de América y el proceso del mestizaje de la población se establece un régimen social jerárquicamente estructurado, que, a grandes rasgos, se puede dividir en *gente de razón* y *gente sin razón* (León, 1924). El primer grupo hasta finales del siglo XVIII incluía a los españoles peninsulares y a los criollos, mientras que el segundo abarcaba a los indios y todos los tipos de grupos étnicos mixtos. Según Polić Bobić (2007), en el habla coloquial de Lima del siglo XVIII existían hasta 18 adjetivos gentilicios, en la mayoría despectivos, para las distintas castas, mientras que, según unos datos, en Nueva España había en total 16 tipos de razas. Una parte de estas denominaciones se encuentra en los títulos de las series de la pintura de castas, el género de pintura nacido en Nueva España, según unas fuentes a finales del siglo XVII, que hoy se considera parte del barroco novohispano, llamado también neobarroco hispano. La pintura de castas, mayormente elaborada en series de 16 cuadros, representa la población de la colonia en forma de retratos de una pareja de progenitores «mixta» junto con su hijo. Son varias las hipótesis sobre el papel de estas obras (descriptivo-informativo, ideológico, didáctico, función artística, recuerdos de viaje), pero en los últimos tiempos predominan las teorías posmodernas en el seno de estudios poscoloniales y la opinión de que la pintura de castas reproduce una realidad social y racial extremadamente compleja, dado que ya León (1924: 67) concluye que para una investigación antropológica es evidente que la pintura de castas no representa datos verosímiles. Según López Beltrán (2008: 300), «entender la pintura de castas se ha convertido así en una tarea historiográficamente compleja». En el presente trabajo hemos intentado demostrar que detrás de las denominaciones de todos los gentilicios que designan la población mestiza, tanto los conocidos (*mestizo*, *mulato*, *zambo*) como los que han caído en desuso (*albarazado*, *cambujo*, etc.), se encuentra una motivación explícita, basada tanto en recursos lingüísticos (metáfora, analogía, juego de palabras) como en las intenciones muy claras del denominador para establecer, también a través del lenguaje, un sistema de jerarquía que, además en la sociedad, está expresado asimismo en un campo semántico altamente marcado y poco opaco. Analizando los gentilicios que forman parte de los títulos de los cuadros (v. Tabla 1), intentamos demostrar la evolución de los términos, así como interpretar la presentación visual de los distintos tipos de castas. En la actualidad se tiene constancia de unas 50 series de la pintura de castas. Para ejemplificar el léxico investigado en este trabajo, respetando su volumen y sus límites, fueron elegidas por una selección aleatoria cuatro de ellas. Aparte de las formas provenientes de la tabla anterior, en los documentos históricos y en las series de castas de otros autores aparece una lista innumerable de gentilicios, cuyo análisis más detallado sobrepasaría los límites del presente trabajo. Por lo tanto, en vez de intentar analizar las definiciones, nos hemos centrado en la motivación de los gentilicios tratando de establecer el mecanismo de denominación, así como los factores semánticos reiterativos. A grandes rasgos, el sistema de castas fue estructurado jerárquicamente según el porcentaje de sangre española que tenía la población mestiza, encontrándose en el bajo fondo de la sociedad la población negra, importada de África en calidad de esclavos, hecho resultante también de las representaciones de la casta de negros (y mulatos) en la pintura de castas. El color de la piel y sus matices, unidos a los recursos de metáfora y analogía, muchas veces con especies animales, presentan uno de los factores de motivación más destacados a la hora de crear determinado gentilicio. El proceso de creación de las denominaciones de distintos tipos de mestizos se establece a través de los mismos recursos metafóricos utilizados en la denominación de especies y subespecies zoológicas. Muchos de ellos proceden de adjetivos que se empleaban para los animales, sobre todo refiriéndose al color de su pelaje: „[...] de este conjunto tan rico y variado, cuyo mundo era el de la zoología, el adjetivo se adaptó a las mezclas humanas” (Alvar, 1987: 96).

El exhausto lenguaje de mestizaje, hoy caído en desuso y desconocido hasta por los hablantes nativos, forma parte de un rico caudal lingüístico que, además de ser de interés de los historiadores de la lengua, ofrece también datos valiosos para la comprensión de ciertos fenómenos tanto históricos como culturales. Del inmenso número de términos utilizados para designar a distintos tipos de población mestiza, dependiendo de su origen y color de piel, en la lengua contemporánea, no sin cambios, se siguen manteniendo algunos de ellos.

Desde el punto de vista lingüístico, cabe destacar el desarrollo meliorativo del gentilicio por excelencia, *mestizo*, raíz del mestizaje, fenómeno cultural y antropológico que sobrepasa las fronteras de la lingüística, mientras que la forma base en la actualidad se ha convertido en la denominación de la nación. Recordemos solamente México, alabado hoy como «nación mestiza». El mismo es el destino del ex gentilicio *cholo* que, de designar despectivamente a los indios y luego a los mestizos, en algunas variedades de español de América se convierte en un símbolo del orgullo nacional.

Por otra parte, los gentilicios que designan a la población negra y sus respectivos mestizos descendientes, en español todavía no han sufrido el fenómeno de lo políticamente correcto, como ha pasado en la lengua inglesa, donde el término negro se ha convertido en un tabú tanto lingüístico como cultural. Sin embargo, en español contemporáneo, tanto de América como de España, se nota cierta tendencia a crear los «eufemismos» pertenecientes a la categoría de *afrodescendientes* (*afro europeo*, *afrocolombiano*, *afroecuatoriano*, etc.)

Palabras claves: gentilicios despectivos, mestizo, mestizaje, sistema de castas, pintura de castas, Virreinos de Nueva España y Perú